

UOT: 633.14. 631. 523:575 (479.242)

AZƏRBAYCAN MƏNŞƏLİ YENİ POLONİKUM BUĞDA (*T. polonicum* L.) NÜMUNƏLƏRİ

¹Rüstəmov X.N., ²Əliyeva N.İ.

¹AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutu, AZ 1106, Bakı, Azadlıq pr., 155,

²AMEA Mərkəzi Nəbatat Bağı, AZ 1004, Badamdar yolu, 40

xanbala.rustamov@yandex.com

*Məqalə Tərtər BTS-in hibrid və seleksiya pitomniklərindən toplanılmış banis polonoid formaldan seçilmiş *T. polonicum* L. nümunələrinin morfometrik və aqronomik əlamətlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Yüzdən çox nümunənin tədqiqi yeni polonikumlarda boy göstəriciləri, həyat tərzi, sünbülləmə müddəti, sünbülün ölçüsü və sıxlığına görə geniş növdaxili polimorfizmin olması müəyyən edilmişdir. Onların arasında karlik və yarımkarlik formalar da tapılmışdır. Seçilmiş polonikum nümunələrinin əksəriyyəti morfobioloji əlamətlərə görə sabitdir. Digərlərində isə ikinci, “açıq çiçəkləmə” nəticəsində parçalanma baş verir, yeni növmüxtəlifliyi və formalar yaranır. Polonikum buğdaların böyük əksəriyyəti göbələk xəstəliklərinə və yatmaya yüksək davamlı olmuşdur. Seçilmiş polonikum buğdalarından alçaq və ortaboylu, yüksək şüşəvariliyə malik, xəstəliklərə davamlı bərk buğda sortlarının yaradılmasında başlanğıc material kimi istifadə olunması tövsiyə edilir.*

Açar sözlər: *T. polonicum* L., polonikum, poloniya buğdası, *subsp. abyssinicum*, *subsp. polonicum*, *convar. polonicum* və *convar. compactum*, şüşəvarilik

Giriş

Müasir dövrümüzdə biotik və abiotik stress faktorlarına davamlılıq və təsərrüfat-qiyətli əlamətlərə görə mədəni buğdaların genetik potensialı tükənmişdir-genetik aşınma müşahidə olunur. Nadir buğdaları növarası hibridləşdirməyə cəlb etməklə buğdaları yeni transqressiv, perspektiv əlamət və gen blokları ilə təmin etmək, onların stressorlara davamlılığını, məhsuldarlıq və dən keyfiyyətini yüksəltmək olar [1, 2, 11].

Nadir, tetraploid buğda növlərindən biri də polşa buğdası, polonikumdur (*T. polonicum* L.). J. Persivala görə (1921) polonikum ilk dəfə Ştudqard Nəbatat bağındakı materiala görə (*Triticum speciosum grano longo*) təsvir olunmuşdur. Mənşəyinə uyğun gəlməyən *T. polonicum* adı Karl Linney tərəfindən Polşadan alınmış toxumlara görə verilmişdir (Polşada becərilməmişdir). Bu növ XVII əsrin ikinci yarısında Avropanın nəbatat bağlarının kataloq və herbarilərində qeyd olunmuşdur [12].

Genofondun öyrənilməsində ilkin olaraq fenotipik tədqiqatlar aparılmalı, ardınca isə genetik tədqiqatlar gəlməlidir [3]. Ona görə də tetra- və heksaploid nadir buğda növlərinin toplanılması, morfometrik və aqronomik əlamətlərə görə gen potensialının, növdaxili polimorfizminin müxtəlif səviyyələrdə (molekulyar genetik–biogeosenoz) və metodlarla öyrənilməsinin əsasında ilkin seleksiya materialı, genetik mənbə və donorların yaradılması aktual və perspektivdir.

Material və metodika

AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun Abşeron ETB-da kolleksiyaya daxil edilmiş poloniya buğda hibridləri 2012-2015-ci illərdə öyrənilmişdir. ÜRBİ (VİR) təyinedicisindən istifadə etməklə [5, 6] nümunələr analiz edilmiş, növ və növmüxtəliflikləri təyin edilmişdir. Fenoloji müşahidə və

qiymətləndirmələr genofondun öyrənilməsi qəbul edilmiş metodlardan [7, 9] istifadə etməklə aparılmışdır.

Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu (ƏETİ) Tərtər BTS-in hibrid və seleksiya pitomniklərindən 2011-ci ildə növdaxili və növlərarası digər hibridlərlə yanaşı 10 başlanğıc-banis polonoid formada tapılmışdır. Sonrakı (2012-2015) illərdə Abşeron şəraitində parçalanma və sünbülləmənin sonunda adi gözlə görünən çiçək pulcuqlarının açılması–ikinci çiçəkləmə nəticəsində yaranmış spontan hibridlərdən *T.polonicum* növünə aid, uyğun olaraq 28, 71, 114 və 119 nümunə seçilmişdir.

Tədqiqat illərində yaz-yay aylarında aqrometeoroloji şərait fərqli olmuş, bəzi illərdə unlu şəh, sarı və qonur pas xəstəlikləri müşahidə edilmiş, genotiplərin davamlılığının obyektiv qiymətləndirilməsinə şərait yaranmışdır.

Nəticələr və onların müzakirəsi

T.polonicum nadir tetraploid buğda növlərindəndir. Mərkəzi Tyan-Şanda *var.levissimum* növmüxtəlifliyi tapılmışdır. Bu buğdalar çox böyük, uzun və süşəvari dənə malikdir, amma gecyətəşəndir və məhsuldarlığı aşağıdır. Seleksiyada böyük dənlik və süşəvarilik mənbəyi kimi istifadə oluna bilər [4; 8]. Azərbaycanda, bərk buğda əkinlərindən *T.polonicum* növünün yalnız *V.levissimum* və *V.pseudolevissimum* növmüxtəliflikləri tapılmışdır. Turqিদum buğdanın şaxələnen forması ilə hibridləşdirməklə alınmış şaxələnen polonikum nümunəsi M.M.Yakubsiner tərəfindən *V.mustafaevi* Jakubz., 1949 növmüxtəlifliyi kimi təsvir edilmişdir [10].

Polonikumun yazlıq 9 xətti ilə yumşaq buğdanın 2 sortu və spelta nümunəsinin morfometrik əlamətləri və dəninin kimyəvi göstəriciləri müqayisəli analiz edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, onların dənində zülalın və külün miqdarı yumşaq buğdaya (uyğun olaraq 19,8 və 23,7%), dəndə yağların və kleykovinanın miqdarı isə speltaya nisbətən (uyğun olaraq 30,2 və 17,4%) yüksəkdir. Onun dənində, həmçinin kükürd, maqnezium, sink, dəmir, mis və molibdenin miqdarı çox yüksək, alüminium və stronsium isə çox aşağı olmuşdur. Polonikum yüksək qida dəyərliliyi və fuzarioza davamlılığın qiymətli genetik mənbəyi kimi tövsiyə edilmişdir [14].

Bundan başqa, *T.aestivum*x*T.polonicum* hibridləşdirilməsindən alınmış uzun sünbülcük pulcuğuna malik introqressiv xətlər dəstinin və *T.petropavlovskiyi* Udacz. et Migusch. növünün genetik müxtəlifliyi kütləvi seleksiya metodu - Amplified Fragments Length Polymorphism (AFLP) ilə analiz edilmişdir. Valideynlər arasında 47 polimorf lokus aşkar edilmişdir, onlardan 15-i hibrid xətlərinə introqressiya olunmuşdur. Klaster və əsas koordinatlar analizləri göstərmişdir ki, valideynlərlə introqressiv xətlər arasında oxşarlıq 0,84-0,98 arasında olmuşdur. Bəzi introqressiv xətlər sünbülcük pulcuğunun uzunluğuna görə *T.petropavlovskiyi*-yə oxşayırlar. Fərz olunur ki, heksaploid *T.petropavlovskiyi* buğda növü yumşaq və polonikum hibridlərindən intensiv seçmə nəticəsində yaranmışdır [13].

T.polonicum bəzi əlamətlərə görə birgə əkinlərdə olan buğda növlərinə uyğun olmaqla onların ekoloji-coğrafi differensiasiyasını təkrar edir və 2 növaltısına bölünür: *subsp.abysynicum* (Steud.) Vav.və *subsp.polonicum* Cücərtiləri çıpaq, yaxud ipəkvari tüküklərlə örtülü, göy, sırtıyaşıl, Həbəş nümunələrində isə bənövşəyi rəngdə olur. Kollanması zəif (1-3), dikduran və ya nadir hallarda yarımşəkiləndir. Bitkilər orta və hündürboyludurlar (100-160). Sünbülləri seyrək, orta sıxlıqda və sıx (D=14-40), sünbülcüklər enli (1,2-1,5 sm), uzun (2-3 sm), çoxçiçəklidir, üst çiçək dölsüzdür. Sünbülcükdə 3-4 dən olur. Dənlər şüşəvari, adətən uzunsovdur (7-13 mm), eni və qalınlığı uzunluğundan 2-3 dəfə az (3-4 mm) olur [5].

T.polonicum yarımnövlərinin təyinat açarı:

1. Koleoptil 3 və artıq ötürücüdəstə malikdir, cücərtildə bənövşəyi antosian rəng yaxşı ifadə olunmuşdur. Bitkilər alçaqboyludurlar: (60-100 sm), gövdə nazikdir, yarpaqlar tüküklüdür *subsp.abysynicum* (Steud.) Vav.

+ Koleoptil 2 ötürücüdəstə malikdir, cücərtildə bənövşəyi antosian rəng yoxdur. Bitkilər orta və hündürboyludurlar (100-160 sm), gövdə yoğundur, yarpaqlar tükcüksüzdür (cücərtilər zəif tükcüklüdür) *subsp.polonicum* [5].

Aralıq dənizi növaltısı (*subsp.polonicum* = *T.polonicumsubsp.mediterraneum* Vav. 1931) 2 növmüxtəliflikləri qrupuna ayrılır: *convar.polonicum* və *convar.compactum*. *Convar.polonicum*–Aralıq dənizi növmüxtəliflikləri qrupuna aid olan bitkilər hündürboyludur (120-160 sm), sünbülləri uzun, seyrək və ya orta sıxlıqdadır (9-18 sm). Sünbülün ikisıralı tərəfi, demək olar ki, üz tərəfinə bərabərdir. Qılçıqları uzun, bəzən qısa olur. Qılçıqlı-qılçıqsız, sünbülcük pulcuqları tükcüklü-tükcüksüz, ağ-qırmızı dənli 22 növmüxtəlifliyi məlumdur. Qılçıqsız *v.gorskyi* növmüxtəlifliyi Şimali-Qərbi Çin üçün endemikdir. Süni çarpazlaşdırma yolu ilə də qılçıqsız formalar yaradılmışdır [5].

Polonikumda sünbülün sıxlığına görə qruplara bölünmə digər buğda növlərindən fərqlidir. Sıxsünbüllü *convar.compactum*-da 10 sm sünbül oxunda, nadir hallarda sünbülcüklərin sayı 40-dan çox olur. Sünbülün sıxlığı ilə bir sıra əlamətlər bağlıdır. *Convar.polonicum*-da hündürboylu, uzun sünbüllü və uzun qılçıqlı formalara rast gəlinir. *Convar.compactum*-da isə alçaqboylu, qısa sünbüllü və qısa qılçıqlı formalar üstünlük təşkil edir. Bu qruplar arasındakı keçid formalarda əlamətlərin bir-birinə keçməsi müşahidə olunur, növmüxtəlifliklərinin hansı qrupa aid olması əlamətlər cəminin üstün olmasından asılıdır [5].

Meteoroloji şəraitlə bağlı olaraq 2015-ci ildə öyrənilən sortnümünələrdə potensial yüksək boy göstəriciləri müşahidə edilmiş, ötən ilə nisbətən boy 10-20 sm yüksək olmuşdur. Cari ildə seçilmiş *T.polonicum* nümunələri boy göstəricilərinə görə kəskin fərqlənmişlər: onlarda minimal boy 45,0 sm, maksimum 156,0 sm, orta göstərici 110,6 sm olmuşdur. Boy göstəricilərinə görə nümunələr aşağıdakı kimi sıralanmışlar: 45-80 sm–15 nümunə; 81-90 sm–9 nümunə; 91-110 sm–37 nümunə; 111-120 sm–19 nümunə; 121,0-156 sm–39 nümunə. *Subsp.abysinicum*-a aid nümunələrdə boy 60-88 sm arasında dəyişmişdir.

VİR Dünya kolleksiyasında saxlanılan polonikumların böyük əksəriyyətinin həyat tərzi yazlıqdır. Yeni tapılmış 119 nümunələr isə bu göstəriciyə görə fərqlənirlər: 57 nümunənin (47,9%) həyat tərzi payızlıqdır (9 ball), onların yarısından çoxu (29) əsl payızlıqdır (9+ ball); 51 nümunə (42,9%) payızlıq-yazlıq (7 ball), 8 nümunə (6,7%) yarımpayızlıq (5 ball), 3 nümunə (2,5%) isə yazlıq-payızlıqdır (3 ball). *Subsp.abysinicum*-a aid 6 (30%) nümunənin həyat tərzi payızlıqdır, onlardan 4-ü (20%) əsl payızlıqdır; 10 nümunə (50%) payızlıq-yazlıq, 3 nümunə (15,0%) yarımpayızlıq, 1 nümunə (5%) isə yazlıq-payızlıqdır. Əsl yazlıq nümunələrə rast gəlinməmişdir. Yeni polonikularda payızlıq və payızlıq-yazlıq nümunələrin üstünlük təşkil etməsi, fikrimizcə onların valideyn formaları olan müasir sortlarının payızlıq və yarımpayızlıq həyat tərzinə malik olması ilə bağlıdır.

Convar.compactum –sıxsünbüllü növmüxtəliflikləri qrupuna aid olan bitkilər ortaboyludur (100-120 sm), sünbülləri qısa (4-7 sm), yaxud orta uzunluqda (10 sm-ə qədər), sıxdır (D=30-40 və nadir hallarda daha çox). Yan tərəfdən azacıq sıxılmışdır, qılçıqları, adətən qısadır, nadir hallarda uzundur. Məlum 13 növmüxtəlifliyindən heç biri əvvəllər Azərbaycanda tapılmamışdır [5].

Qısa müddətdə (2012-2015-ci illər) formaəmələgəlmə nəticəsində boy göstəriciləri, gövdənin qalınlığı, sünbülün qılçıqlı-qılçıqsız olması, sünbülün və qılçıqın rəngi, forması, sıxlığı, dəninin rəngi, forması və s. əlamətlərə görə fərqlənən 20 növmüxtəlifliyi tapılmışdır. Çoxillik fərdi seçmə nəticəsində Polşa buğdasının Həbəşistan növaltısının (*subsp.abysinicum* (Steud) Vav.) 5 növmüxtəlifliyinə aid 20 nümunə, onların arasında yeni növmüxtəliflikləri (*v.pseudoabysinicum var.nova*, *v.pseudorubrosemineum var.nova*, *v.azerpseudocaryopsirubrum var.nova*) tapılmışdır (cədvəl). Aralıq dənizi növaltısının (*subsp.polonicum*) *convar.polonicum* növmüxtəliflikləri qrupunun 10 növmüxtəlifliyinə aid 90 nümunə, sıx sünbüllü kompaktum növmüxtəliflikləri qrupunun (*convar.compactum*) 5 növmüxtəlifliyinə aid 9 nümunə, cəmi 119 nümunə toplanılmışdır. Seçilmiş nümunələrdən 5-i iki növmüxtəlifliyinə malik olmuşdur.

Azərbaycan mənşəli *T.polonicum* L. nümunələrindən yeni növmüxtəliflikləri,
Abşeron, 2015-ci il

Növmüxtəlifliyi	Səciyyəvi əlamətləri
<i>Subsp.abyssinicum</i> – 5 növmüxtəlifliyi 22 nümunə	
<i>v.abyssinicum</i>	Qılçıqlı, sünbülcük pulcuğu ağ, tükcüksüz, qılçığı və dəni ağ
<i>v.pseudo abyssinicum var.nova</i>	Qılçıqlı, sünbülcük pulcuğu ağ, tükcüksüz, qılçığı qara, dəni ağ
<i>v.rubrosemineum</i>	Qılçıqlı, sünbülcük pulcuğu ağ, tükcüksüz, qılçığı ağ, dəni qırmızı
<i>v.pseudo rubrosemineum var.nova</i>	Qılçıqlı, sünbülcük pulcuğu ağ, tükcüksüz, qılçığı qara, dəni qırmızı
<i>v.azeri pseudo caryopsis rubrum var.nova</i>	Sünbülü sıx, qılçıqlı, sünbülcük pulcuğu ağ, tükcüksüz, qılçığı qara, dəni qırmızı

Yeni polonikum nümunələri arasında qılçıqsız, qısa və adi qılçıqlı, qısa, adi və uzun sünbüllü, seyrək, orta sıxlıqda, və ultrasıx, yelpikvari, əlverişli illərdə isə əsl şaxələnən sünbüllü formalar tapılmışdır.

Meteoroloji şəraitdən asılı olaraq, öyrənilən nümunələrdə sünbülləmə müddəti kəskin fərqlənsə də (23 aprel-17 may), onların əksəriyyəti mayın 1-ci ongünlüyündə sünbülləmişdir. Gec sünbülləyən nümunələrdə, xüsusən yarımkarlıq formalarda dən tam dolmamış, unlu konsistensiyalı olmuşdur. Sünbülləmə müddəti ilə bitkilərin təsnifat mənsubiyyəti və hündürlüyü arasında asılılıq tapılmamışdır. Tez- və gec sünbülləyən formalar arasında alçaq-, orta, və hündürboylu, *subsp.abyssinicum*, *convar.polonicum* və *convar.compactum*-a aid olangenotiplər tapılmışdır. Tezsünbülləyən (aprel ayı) formaların həyat təzi yazlıq-payızlıq (2 nümunə), yarım-payızlıq (4 nümunə), payızlıq-yazlıq (3 nümunə) olmuşdur.

Öyrənilən nümunələrdə dəninin forması əsasən uzun (7-12 sm) olsada, xüsusən alçaqboylu genotiplərdə yumru dənliyə də rast gəlinmişdir. Nümunələrin əksəriyyətində dən uzunsov və şüşəvari olmuşdur.

Polonikum nümunələri göbələk xəstəliklərinə davamlılığa görə də fərqlənmişlər. Nümunələrdə, xüsusən unlu şəh xəstəliyinə müxtəlif dərəcədə siyarətlənmə müşahidə olunsada, böyük əksəriyyəti yüksək davamlı olmuşdur.

Çoxillik tədqiqatlar göstərir ki, tetraploid və heksaploid buğda növləri qarışıq və ya təcrid olunmadan qonşu sahələrdə səpildikdə spontan hibridlərin yaranma intensivliyi, müxtəlifliyi daha yüksək olur. İstiqamətləndirilmiş fərdi seçmə apararaq qısa müddət ərzində istənilən buğda növünü yeni növmüxtəlifliyi və formalarla zənginləşdirmək mümkündür.

Seçilmiş polonikum buğdalarından alçaq- və ortaboylu, yüksək şüşəvariliyə malik, xəstəliklərə davamlı bərk buğda sortlarının yaradılmasında başlanğıc material kimi istifadə olunması tövsiyə edilmişdir. Cırtan və yarımçırtan formalardan isə alçaqboyluluğun genetik mənbəyi kimi istifadə etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. **Rüstəmov X.N.** Turqidum buğdaların (*T.turgidum* L.) növdaxili polimorfizmi // AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun Elmi Əsərləri. III cild. Bakı: Elm: 2011, s. 61-73.
2. **Rüstəmov X.N.** Naxçıvan MR-in buğda genofonduna əlavələr. // AMEA Xəbərləri, cild 68 (2): 2013, s. 93-97
3. **Вавилов Н.И.** Закон гомологических рядов в наследственной изменчивости. Ленинград: Наука, 1987., 256 с.

4. **Джунусова М.К., Тен Д.А., Аубекерова Н.Г.** Генофонд пшеницы Кыргызстана // Вавиловский журнал генетики и селекции, 2012, Том 16, № 3, с. 660-666
5. **Дорофеев В.Ф., Филатенко А.А. и др.** Культурная флора СССР. Под общим руководством В.Ф. Дорофеева. Т. 1. Пшеница, Л.: Колос, 1979, 346 с.
6. **Дорофеев В.Ф., Филатенко А.А. и др.** Определитель пшениц. (Методические указания). /Под редакцией Дорофеев. В.Ф. Л: ВИР,1980, 105 с.
7. **Дувеиллер Е., Сингх П.К., Мецциалама М., Сингх Р.П., Дабабат А.** Болезни и вредители пшеницы. Руководство для полевого определения (ФАО СЕК), Анкара, 2014,156 с.
8. **Кобылянская К.А., Пугачев И.И., Удачин Р.А.** Растительные ресурсы Средней Азии. Ташкент: ФАН, 1990. 78 с.
9. **Мережко А.Ф., Удачин Р.А. и др.** Пополнение, сохранение в живом виде и изучение мировой коллекции пшеницы, эгилопса, и тритикале (Методические указания). /Под редакцией А.Ф. Мережко, СПб: ВИР, 1999, 82 с.
10. **Мустафаев И.Д.** Пшеницы Азербайджана и их значение в селекции и формообразовательном процессе: Доклад-обобщение на соиск. учен.степен.д-ра биол. наук, Л.: ВИР, 1964, 72 с.
11. **Рустамов Х.Н.** Новые образцы *Triticum compactum* Host. из Нахчыванской Автономной Республики // Вавиловский журнал генетики и селекции, 2014, Том 18, № 3, с. 511-516
12. **Фляксбергер К.А.** Пшеница — род *Triticum* L. // Культурная флора СССР. Т. I. Хлебные злаки. Пшеница. М.; Л.: ГИЗ совхозной и колхозной лит-ры, 1935, 404 с.
13. **Masum Akond A.S.M.G., Watanabe N., Furuta Y.** Comparative genetic diversity of *Triticum aestivum*–*Triticum polonicum* introgression lines with long glume and *Triticum petropavlovskyi* by AFLP-based assessment // Genetic Resources and Crop Evolution, Volume 55, Issue 1, 2008, pp 133-14
14. **Marian Wiwart, Elżbieta Suchowilska, Wolfgang Kandler, Michael Sulyok, Pawel Groenwald, Rudolf Krska.** Can Polish wheat (*Triticum polonicum* L.) be an interesting gene source for breeding wheat cultivars with increased resistance to *Fusarium* head blight? // Genetic Resources and Crop Evolution, Volume 60, Issue 8, 2013, pp 2359-2373

Рустамов Х.Н., Алиева Н.И.

НОВЫЕ ОБРАЗЦЫ ПШЕНИЦЫ ПОЛОНИКУМ (*T.polonicum* L.) АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье описаны результаты изучения морфометрических и агрономических показателей новых образцов *T.polonicum* L. Азербайджана, отобранных из основателей - полоноидных форм из гибридных и селекционных питомников Тертерской ЗОС Аз. НИИ Земледелия. Изучение 119 образцов показало, что по образу жизни, срокам колошения, высоте растений, устойчивости к полеганию и болезням, по форме и плотности колоса амплитуда изменчивости очень высокая - имеется широкий внутривидовой полиморфизм. Среди них найдены карликовые и полукарликовые формы. Большинство генотипов оказались стабильными по морфобиологическим показателям. Другие же, из-за вторичного «открытого» цветения расщепляясь, дают начало новым формам и разновидностям. Большинство образцов полоникум оказались устойчивыми к полеганию и болезням. Выделенные сортообразцы предлагаются использовать в качестве исходного материала для создания низко- и среднерослых, высокоурожайных сортов пшеницы твердой, с высоким качеством зерна.

Ключевые слова: пшеница полоникум, *T.polonicum* L., *subsp.abysynicum*, *subsp.polonicum*, *convar.polonicum* и *convar.compactum*, стекловидность

Rustamov Kh. N., Aliyeva N.I.

NEW SAMPLES OF POLONICUM WHEAT (*T.polonicum* L.) OF AZERBAIJAN

In the article are sanctified results of studying of morphometric and agronomical indicators of new samples *T.polonicum* L. from Azerbaijan, selected from the founders - polonicum forms in hybrid and breeding nurseries of Terter ZES Az. Research Institute Crop Husbandry. The study of 119 samples showed that the lifestyle, earing time, plant height, lodging and disease resistance, shape and density of the spike amplitude variability is very high - has a wide intraspecific polymorphism. Most genotypes were stable in according to morphobiological indicators. Others, because of a resurgence "open" flowering cleaved give rise of new forms and varieties. Most samples polonicum proved resistant to lodging and diseases. Selected accessions is proposed to use as a raw material for creating low- and medium growth, high yielding varieties of durum wheat, with high quality grain and resistant to disease.

Key words: polonicum wheat, *T.polonicum* L., *subsp.abysynicum*, *subsp.polonicum*, *convar.polonicum* and *convar.compactum*, glassiness

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.II.2017